

Виконавча поліція Катеринославщини як об'єкт джерелозавного аналізу (друга половина XIX – початок XX століття)

Коротенко Д. В.

Дніпропетровська академія музики ім. М. Глінки

Стаття присвячена аналізу джерельної бази з вивчення функціонування виконавчої поліції Катеринославщини в другій половині XIX – на початку XX ст.

Ключові слова: виконавча (загальна) поліція; Катеринославська губернія; Голвне жандармське управління; Департамент поліції; v

Стаття посвящена аналізу источникової бази по изучению функционирования исполнительной полиции Екатеринославщины во второй половине XIX – начале XX в.

Ключевые слова: исполнительная (общая) полиция; Екатеринославская губерния; Главное жандармское управление; Департамент полиции; Отдельный корпус жандармов

The article deals with the analysis of the source base for the study of the functioning of the executive police of Katerynoslav region in the second half of the 19th and beginning of the 20th century. The main idea of the article is to determine the representative source of research of the ex-ecutive police of Katerynoslav region in the specified period.

The author divided the sources into six main groups. The first group consisted of normative legal acts of general imperial significance. The second group of sources contains materials of office work of both general imperial and local significance. The third group of sources consists of cases on personnel. The fourth group consisted of reference publications – address-calendar and commemorative books of Katerynoslav province. The fifth group is sources of personal origin. The sixth group of sources includes publications in the periodical press. The author comes to the conclusion that the review of the source base allows us to concentrate the efforts of researchers on further study of the administrative and police apparatus of the Russian Empire on the ground, in particular, the Katerynoslav region. It is pointed out that the study and comparison of the source materials made it possible to study in detail the structure, functions and activities of the Katerynoslav police in the post-reform period. It is proved that this article will become the basis for further historical and regional studies of the executive police in the Ukrainian regionalistics, especially taking into account the scattered archival documents on the study of the executive police on the archives of different cities and countries, and the introduction of scientific materials submitted.

Keywords: executive (general) police; Katerynoslav Governorate; Chief Department of Gendarmes; Police department; Special Corps of Gendarmes

Вивчення історії становлення та розвитку інституту поліцейської влади має напрочуд велике значення для розуміння впливу адміністративно-примусового апарату Катеринославщини (другої половини XIX ст.) на перебіг суспільно-політичного життя регіону. Важливо розуміти, що саме правоохоронні органи покликані забезпечувати стабільність та громадський порядок, крім того, мають бути взірцем законності, справедливості, надійним помічником при вирішенні соціальних проблем населення. Слушно, на наш погляд, визначено мету діяльності поліції Л. Дубельтом: «Сили поліцейської влади переважно полягають у моральному впливі, знаряддями якого є: істина в словах та сумнінність у діях. Саме тому тільки той гарно виконує всі обов'язки поліцейської служби та приносить справжню користь, хто може слугувати бездоганним прикладом для інших. Те, що є вадою для приватної особи, стає злочином для поліцейського чиновника» [17, с. 54].

Науково важливим видається об'єктивне дослідження поліцейських установ у другій половині XIX – на початку XX століття з точки зору історичної регіоналістики. Адже всебічне вивчення стану регіональних установ поліції дозволяє розширити та уточнити знання про ті реальні та потенційні можливості, якими володіли владні органи на місцях, про структуру, матеріально-технічне забезпечення, кадровий склад місцевих поліцейських установ, напрямки, форми і методи їх роботи. У цьому питанні велике значення має репрезентативна джерельна база дослідження виконавчої поліції Катеринославщини у зазначений період. Основний масив матеріалів складають опубліковані та архівні документи і матеріали. Ми розподілили джерела на шість груп.

Першу групу склали нормативно-правові акти загальноімперського значення. До неї належать законодавчі акти, що визначали структуру та функції державних установ, права і обов'язки посадових осіб, в тому числі закони, устави, укази імператора і постанови Ради міністрів, затверджені імператором [55, 16, 35, 36, 42, 45-49]; тимчасові правила, положення та інструкції, що носили відомчий характер і регламентували діяльність окремих підрозділів поліції; організаційно-розпорядчу документацію: циркуляри Департаменту поліції виконавчої, циркуляри і циркулярні розпорядження губернатора, накази поліцмейстерів і начальників Головного жандармського управління (ГЖУ). Частина джерел цієї групи опублікована у спеціальних виданнях, а неопубліковані зберігаються у фондах Російського державного історичного архіву (Фонди 383, 1286, 1152, 1149, 1289, 1287, 1281, 1263, 565, 1405, 575), Центрального державного історичного архіву України в м. Києві (Фонди 313, 2024, 733, 265, 442, 1596, 1072, 2233,

274, 2090, 1672, 356, 1191, 347) та Державного архіву Дніпропетровської області. Аналіз змісту цих документів дозволив виявити основні проблеми, що стояли перед центральними і провінційними поліцейськими установами, визначити структуру, функції та кадровий склад загальної поліції в досліджуваній період.

Друга група джерел містить матеріали діловодства як загальноімперського так і місцевого значення. Насамперед, це матеріали звітного характеру. Найбільш інформативними джерелами цього типу є опубліковані звіти губернаторів [52, 53, 54, 2-13, 19-34, 50, 51], а також органів загальної поліції, які регулярно направлялися в ДП і штаб Окремого корпусу жандармів (ОКЖ). Звіти є важливим джерелом при визначенні загальної ситуації на Катеринославщині, оскільки вони включають статистичні дані про чисельність населення, рівень його життя, а також про заворушення та найбільш гучні злочини, що були вчинені в Катеринославській губернії. Крім того, важливим є залучення облікової документації: настільні реєстри секретних вхідних документів, описи справ відділень і управлінь, грошові журнали, описи книг і нарядів, що характеризують графік і умови роботи поліцейських установ. Значний інтерес становлять дані про секретних агентів, що дозволяють показати справжні масштаби діяльності поліцейського відомства Катеринославської губернії. Вагоме значення мали також неопубліковані джерела, насамперед, рапорти, розписки, матеріали ревізій і перевірок (матеріали Державного архіву Дніпропетровської області – фонд 11 та Російського державного історичного архіву – ф. 1286). Цінним джерелом є внутрішньовідомче листування, в якому відображена інформація про організацію правоохоронної діяльності, вирішення кадрових питань, характер міжвідомчої взаємодії в поліцейських установах.

Третю групу джерел становлять справи з особового складу. Це, передусім, формулярні списки співробітників відділень і управлінь, що дозволяють проаналізувати соціальний склад службовців поліції, рівень їх освіти і професіоналізму, містять відомості щодо службових порушень, дозволяють повніше висвітлити питання плінності та нестачі кадрів (Російський державний історичний архів – фонд 1286).

Четверту групу склали довідкові видання – адрес-календарі і пам'ятні книжки Катеринославської губернії. Вони містять інформацію щодо фактичного та статистичного матеріалу, а саме – прізвища і звання поліцейських службовців Катеринославщини, чисельність населення, кількість поліцейських станів та відстань до них від станових квартир тощо. Це автентичний матеріал, який доповнює офіційні джерела.

П'ята група – це джерела особового походження. Вони дозволяють повніше охарактеризувати діяльність деяких керівників політичного розшуку. До них, перш за все, належать спогади начальника Таврійського і Київського охоронних відділень О. І. Спиридовича [57], чиновника особливих доручень Департаменту поліції Р. В. Ліндера. Щоправда, слід відзначити явну ідеалізацію діяльності поліції Російської імперії у цих мемуарних джерелах. Те ж саме стосується і підготовлених у формі детективних новел спогадів начальника московської розшукової поліції чиновника ДП А. Ф. Кошко [15]. З іншого боку, слід згадати спогади колишніх співробітників поліції, які перейшли на бік революційного руху і самих революціонерів (Бабушкіна, Петровського тощо) [18]. Разом із тим згадана мемуарна література дуже побіжно торкається питань діяльності загальної поліції Катеринославської губернії. Виняток становлять лише мемуари верхньодніпровського справника В. П. Селезньова «Воспоминания старого исправника» [56], які були надруковані у 1902 р. У своїх спогадах автор наводить інформацію про різного роду випадки, що траплялися на службі, згадує проблеми утримання поліції та її кадрового складу, акцентує увагу на особливостях взаємовідносин поліції та місцевої влади.

До окремої шостої групи джерел віднесено публікації в періодичній пресі. Зокрема, у «Екатеринославских губернських ведомостях» містяться циркуляри та інструкції Департаменту поліції, інформація стосовно реформування поліції, а також описи її безпосередньої діяльності. Зазначимо, що саме «Екатеринославские губернские ведомости» стали першим регіональним періодичним виданням Катеринославщини і мали офіційний характер [1, с. 98]. Матеріали, що стосувалися поліції, друкувалися, головним чином, в офіційній частині видання. Переважно це були відомості про просування по службі, злочини та проступки по повітах, пошук втрачених речей та тварин, розшук зниклих осіб та місцева хроніка. З 1878 по 1882 рр. у «Екатеринославских губернських ведомостях» також друкувалися матеріали про діяльність урядників Катеринославської губернії. Крім того, наводилися відомості щодо бюджетних коштів, виділених на утримання поліції.

В «Екатеринославском листке» 1887 р. публікувалися матеріали щодо діяльності поліцейських чиновників та окремих проблем фінансування поліції в місті [14]. Зокрема, висміювалася нездарність городничих Головіна та Саханського, та заходи місцевої адміністрації щодо покращення діяльності поліції.

Підсумовуючи, варто зазначити, що проведений огляд джерельної бази дозволяє сконцентрувати зусилля дослідників на подальшому вивченні адміністративно-поліцейського апарату Російської імперії на місцях, зокрема, на Катеринославщині. Вивчення та порівняння джерельних матеріалів дали можливість детально вивчити структуру, функції та діяльність Катеринославської поліції у пореформений час. З огляду на розпорошеність архівних документів щодо вивчення виконавчої поліції по архівах різних міст та країн, введення до наукового обігу репрезентованих матеріалів, дана праця стане підґрунтям для подальших історико-краєзнавчих досліджень виконавчої поліції в українській регіоналістиці.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Аванесян Д. З.** «Катеринославські губернські відомості» як джерело з історії культурного життя Катеринославщини XIX ст. / Д. З. Аванесян // *Історія і культура Придніпров'я: невідомі та маловідомі сторінки*. Вип. 6 – 2009. – С. 98-109.
2. Всеподданнейший отчет Екатеринославского губернатора за 1883 г. – 29 с.
3. Всеподданнейший отчет Екатеринославского губернатора за 1884 г. – 13 с.
4. Всеподданнейший отчет Екатеринославского губернатора за 1885 г. – 15 с.
5. Всеподданнейший отчет Екатеринославского губернатора за 1886 г. – 7 с.
6. Всеподданнейший отчет Екатеринославского губернатора за 1887 г. – 8 с.
7. Всеподданнейший отчет Екатеринославского губернатора за 1888 г. – 7 с.
8. Всеподданнейший отчет Екатеринославского губернатора за 1890 г. – 19 с.
9. Всеподданнейший отчет Екатеринославского губернатора за 1891 г. – 24 с.
10. Всеподданнейший отчет Екатеринославского губернатора за 1892 г. – 19 с.
11. Всеподданнейший отчет Екатеринославского губернатора за 1893 г. – 12 с.
12. Всеподданнейший отчет Екатеринославского губернатора за 1894 г. – 4 с.
13. Всеподданнейший отчет Екатеринославского губернатора за 1895 г. – 8 с.
14. *Екатеринославский листок*. – 1887. – № 12. – С. 110.
15. **Кошко А. Ф.** Очерки уголовного мира царской России. Воспоминания бывшего начальника Московской сысковой полиции и заведующего всем уголовным розыском империи / [Предисл. А. Д. де Кошко]. – М.: Столица, 1991. – 608 с.
16. Краткий систематический свод действующих законоположений и циркулярных распоряжений, относящийся до обязанностей чинов ГЖУ по наблюдению за местным населением и по производству дознаний. / Сост. полковник В. И. Добряков. СПб.: б.и., 1903. – 1112 с.
17. **Лурье Ф. М.** Политический сыск в России. 1647–1917 / Ф. М. Лурье. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2006. – 399 с.
18. **Майский С.** Черный кабинет. Из воспоминаний бывшего цензора / С. Майский // *Былое*. – 1918. – № 13. – С. 185-197.
19. Обзор Екатеринославской губернии. Приложение ко Всеподданнейшему отчету Екатеринославского губернатора за 1881 г.: Тип. губ. правления. – 1881. – 23 с. [Ведомость № 5].
20. Обзор Екатеринославской губернии. Приложение ко Всеподданнейшему отчету Екатеринославского губернатора за 1882 г.: Тип. губ. правления. – 1882. – 12 с. [Ведомость № 8].

21. Обзор Екатеринославской губернии. Приложение ко Всеподданнейшему отчету Екатеринославского губернатора за 1883 г.: Тип. губ. правления. – 1883. – 29 с. [Ведомость № 6].
22. Обзор Екатеринославской губернии. Приложение ко Всеподданнейшему отчету Екатеринославского губернатора за 1884 г.: Тип. губ. правления. – 1884. – 11 с. [Ведомость № 6].
23. Обзор Екатеринославской губернии. Приложение ко Всеподданнейшему отчету Екатеринославского губернатора за 1886 г.: Тип. губ. правления. – 1886. – 23 с. [Ведомость № 5].
24. Обзор Екатеринославской губернии. Приложение ко Всеподданнейшему отчету Екатеринославского губернатора за 1887 г.: Тип. губ. правления. – 1888. – 69 с. [Ведомость № 6].
25. Обзор Екатеринославской губернии. Приложение ко Всеподданнейшему отчету Екатеринославского губернатора за 1888 г.: Тип. губ. правления. – 1889. – [Ведомость № 6].
26. Обзор Екатеринославской губернии. Приложение ко Всеподданнейшему отчету Екатеринославского губернатора за 1891 г.: Тип. губ. правления. – 1892. – 108 с. [Ведомость № 9].
27. Обзор Екатеринославской губернии. Приложение ко Всеподданнейшему отчету Екатеринославского губернатора за 1892 г.: Тип. губ. правления. – 1893. – [Ведомость № 9].
28. Обзор Екатеринославской губернии. Приложение ко Всеподданнейшему отчету Екатеринославского губернатора за 1894 г.: Тип. губ. правления. – 1895. – 63 с. [Ведомость № 7].
29. Обзор Екатеринославской губернии. Приложение ко Всеподданнейшему отчету Екатеринославского губернатора за 1898 г.: Тип. губ. правления. – 1898. – [Ведомость № 6].
30. Обзор Екатеринославской губернии. Приложение ко Всеподданнейшему отчету Екатеринославского губернатора за 1899 г.: Тип. губ. правления. – 1899. – [Ведомость № 6].
31. Обзор Екатеринославской губернии. Приложение ко Всеподданнейшему отчету Екатеринославского губернатора за 1900 г.: Тип. губ. правления. – 1900. – [Ведомость № 6].
32. Обзор Екатеринославской губернии. Приложение ко Всеподданнейшему отчету Екатеринославского губернатора за 1901 г.: Тип. губ. правления. – 1901. – [Ведомость № 6].
33. Обзор Екатеринославской губернии. Приложение ко Всеподданнейшему отчету Екатеринославского губернатора за 1902 г.: Тип. губ. правления. – 1902. – [Ведомость № 6].
34. Обзор Екатеринославской губернии. Приложение ко Всеподданнейшему отчету Екатеринославского губернатора за 1903 г.: Тип. губ. правления. – 1903. – [Ведомость № 6].
35. Общее губернское учреждение // Свод законов Российской империи. В XVI т. – СПб., 1876. – Т. II. – Ч. 1. ст.ст. 1367,1368
36. Общее учреждение губернское // Свод законов Российской империи. В XVI т. – СПб., 1892. – Т. II – Ч. 1.
37. Полный свод законов Российской империи № 51691. – Режим доступа: http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php?regim=4&page=1237&part=984

38. Полный свод законов Российской империи № 51691. – Режим доступа: http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php?regim=4&page=413&part=993
39. Полный свод законов Российской империи, № 48498. – Режим доступа: http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php?regim=4&page=821&part=934
40. Полный свод законов Российской империи, № 48498. – Режим доступа: http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php?regim=4&page=270&part=953
41. Полный свод законов Российской империи, № 52438. – Режим доступа: http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php
42. Полный свод законов Российской империи, собр. 2-е, отд. 2-е, Т.XXIII, № 22906, п. 1 розд. VII. – Режим доступа: http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php
43. Полный свод законов Российской империи, собр. 2-е, отд. 2-е, Т.XXXVII, № 39087. – Режим доступа: http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php?regim=4&page=588&part=767
44. Полный свод законов Российской империи, собр. 2-е, отд. 2-е, Т.XXXVII, № 39087. – Режим доступа: http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php?regim=4&page=543&part=780
45. Полный свод законов Российской империи, собр. 2-е, Т. XXXV, отд.1-е, № 35891. – Режим доступа: http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php?regim=4&page=715&part=722
46. Полный свод законов Российской империи, собр. 2-е, Т. XXXV, отд.1-е, № 35891. – Режим доступа: http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php?regim=4&page=426&part=1192
47. Полный свод законов Российской империи, собр. 2-е, Т. XXXVI, отд. 1-е, № 36657. – Режим доступа: http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php?regim=4&page=141&part=737
48. Полный свод законов Российской империи, собр. 2-е, Т. XXXVI, отд. 1-е, № 36657. – Режим доступа: http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php?regim=4&page=29&part=742
49. Полный свод законов Российской Империи. Все 16 тт. со всеми относящимися к ним продолжениями и с дополнительными Узаконениями по 1 сентября 1910 года. В 2-х книгах. Кн. 1. – Т. 2. – С. 501-731; Т. 8. – С. 3229-3317; Т. 14. – С. 3375-3426, 3543; Кн.2. – Т. 15. – С. 3557-3582; Т. 16. – С. 4211-4364.
50. Приложение ко Всеподданнейшему отчету Екатеринославского губернатора за 1866 г.: Тип. губ. правления. – 1866. – [Ведомость № 5].
51. Приложение ко Всеподданнейшему отчету Екатеринославского губернатора за 1879 г. : Тип. губ. правления. – 1879. – [Ведомость № 5].
52. Российский государственный исторический архив, г. Санкт-Петербург, ф. 1263, оп. 1, д. 3258, 1104 л.
53. РГИА, ф. 1281, оп. 7, д. 62, 104 л.
54. РГИА, ф. 1286, оп. 40, д. 15, 257 л.
55. РГИА, ф. 1286, оп. 53, д. 86, 224 л.
56. **Селезнев В. П.** Воспоминания старого исправника / В. П. Селезнев. – Верхнеднепровск: [б.и.], 1902. – 102 с.
57. **Спиридович А.** Записки жандарма / А. Спиридович. – М.: Художественная литература, 1991. – 268 с.